

לעילוי נשמת
הרה"ג ר' גד בן ר' מרדכי גדליהו יוסף זצ"ל
 ממייסדי בית מדרשנו
 שביזמתו רואים השיעורים אור עולם
נלב"ע כ' תמוז תשע"ד

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' פינחס תשפ"ב

עניני ירושה

אלמנה השאירה צוואה לחלק פי שנים לבנה הבכור

מעשה שהיה באלמנה שקיבלה ירושה מאביה לאחר פטירת בעלה, וציוותה לחלק נכסיה לבניה, ולתת לבכור פי שנים כדין בכור הנוטל פי שנים, ואמרה שהיא שמחה מאד שבנה הבכור יקבל פי שנים כי הוא אהוב עליה מאוד, וצוותה לחלק חלק קטן לצדקה לאחר פטירתה, ונתעוררה שאלה, האם צוואתה בטילה, דהרי שנינו במתניי בבכורות (נ"א:). הבכור נוטל פי שנים בנכסי האב, ואינו נוטל פי שנים בנכסי האם, ובנד"ד היא התכוונה לתת לו פי שנים מדין בכור, או שמא נאמר, כיון שאמרה שהיא שמחה על כך שהבן הבכור שהוא אהוב לה יקבל פי שנים, כי הוא בן טוב, יש כאן סתם הקנאה המועילה גם ע"פ דין, דהרי כתבה בצוואה שהיא הקנתה את כל הנהנים מהצוואה במתנה מחיים אם לא נתפסת מדין ירושה, וא"כ יזכה הבן הבכור מדין מתנה אם לא מדין ירושה.

אסור להעביר נחלה מנכסיו לאחרים שלא כדין

כ' בשו"ע (ח"מ סי' רפ"ב) כל הנותן נכסיו לאחרים, והניח היורשים, אע"פ שאין היורשים נוהגים בו כשורה, אין רוח חכמים נוחה הימנו, וזכו האחרים בכל מה שנתן להם, ומידת חסידות שלא להעיד בצוואה שמעבירים בה ירושה מהיורש, אפילו מבן שאינו נוהג כשורה לאחיו חכם הנוהג כשורה, והוסיף הרמ"א בשם המרדכי בשם המהר"ם מרוטנבורג, ומי שצויה לעשות בנכסיו הטוב שאפשר לעשות, יתנהו ליורשיו, כי אין טוב מזה. הפתחי תשובה (שם סק"א) הוכיח מהסוגיי בכתובות (נ"ג:), דלאו דווקא כל נכסיו, אלא אפילו אם נתן רק מקצת נכסיו, ולפי"ז אסור לאם לתת פי שנים לבכור, כי אין הבן יורש פי שנים בנכסי אמו, וכשמורישה לו פי שנים הרי היא מעבירה חלק מנכסיה משאר הבנים לבכור, אע"פ שהבכור אהוב עליה מאוד, אבל יש מקום לומר שאמרה בפירוש, שאם אינו תופס מדין ירושה יזכה מדין מתנה.

חידוש הכסף הקדשים בצוואה שנכתבה בטעות

והנה הכסף הקדשים (סי' רפ"א ס"א) כתב, וז"ל צוואה שנתחלקה ליורשים, והאומדנא שהיה בטעות שסבר שקרובים מצד האם גם הם יורשים, י"ל שהיא בטילה גם אם היה שם לשון מתנה, כיון דהעיקר היה בגדר חלוקה ליורשים עכ"ל.

מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א פסק (חשוקי חמד בכורות נ"א:), דלפי"ז גם בעניננו, אע"פ שהיה בשטר הצוואה גם לשון של מתנה, דהרי כתבה שאם הצוואה לא נתפסת מדין ירושה, תתפס מדין מתנה, בכל זאת עיקר הצוואה היא מדין חלוקה ליורשים (פרט לצדקה), ויש להניח שהאלמנה רצתה לקיים דין ירושה דאורייתא, ולא לחרוג אפילו במעט ממצות התורה, ממילא כיון שטעתה וחשבה שהבכור יורש פי שנים גם מהאם, בטלה הצוואה, וכולם חולקים בשוה. אמנם יש שהעירו ע"ז, דהרי

כתבה בפירוש, שהיא מקנה לכל הנהנים מהצוואה במתנה מחיים, אם לא נתפסת מדין ירושה, וא"כ אפשר זה תנאי מפורש שאפילו אם לא מגיע לבכור מדין ירושה, מגיע לו מדין מתנה, אבל יש מקום לדון בזה לפמש"כ הכסף קדשים, דבמקום שיש אומדנא שהיה בטעות, הרי היא בטילה גם אם היה שם לשון מתנה.

מה ההיתר לכתוב שטר חצי זכר

אמנם העירו הפוסקים דלפ"ז, היאך נהגו במקצת מקומות לתת לבת חלק בנכסי הירושה בשיעור חצי מחלק של בן יורש, הנקרא בלשון הפוסקים "שטר חצי זכר", ולמה לא חששו לאעבורי אחסנתא. הפתחי חושן (ירושה פ"ד הערה צ"ח) הביא שבשו"ת מהר"ם מינץ (סוסי"מ מ"ז) תירץ, דלכן נהגו לכתוב שטר חצי זכר, ולא חששו לאעבורי אחסנתא, מפני תקנת הבנות, כדי שיקפצו לישא אותן, כמבואר בכתובות (נ"ב). גבי תקנת עישור נכסי, ובזמננו לא סגי בעישור נכסי, וכ"כ בשדי חמד (ח"ד כללים מערכת ה' כלל ג' בשם שו"ת בית דוד), וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ז סי' י"ב), וכתב שלכן כותבין חוץ מקרקעות, משום שעיקר נחלה הוא בקרקעות, וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קל"ה) שיכול ליתן לבנותיו, אלא שלא ינחיל להן ספרים וקרקעות שבא לו מנחלת בית אבותיו, דבהן יש קפידא משום עגמת נפש, לאפוקי ממה שהוא בעצמו קנה. ובזה מיושב גם דעת הפוסקים דס"ל שאף בדרך מתנה, יש איסור ואפילו במקצת, בכל זאת מותר בשטר חצי זכר, וע"ע בשו"ת חת"ס (אהע"ז ח"ב סי' קס"ח) ובשו"ת ברית אברהם (חוי"מ סימן כ').

האם בכור מקבל פי שנים מכסף המופקד בחשבון בבנק

שנינו בב"ב (קכ"ה): אמר רב פפא הילכתא, אין הבעל נוטל בראוי כבמוחזק, ואין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, וכן נפסק בשו"ע (חוי"מ סי' רע"ח ס"ג) אין הבכור נוטל פי שנים בנכסים הראויים לבא לאחר מיתת אביו, אלא בנכסים המוחזקים לאביו שבאו לרשותו, שנאמר "בכל אשר ימצא לוי", ונחלקו גדולי הפוסקים אם פקדון בבנק נחשב כראוי או כמוחזק, ונ"מ טובא לפ"ז אם בכור מקבל פי שנים מהם.

שיטת הגר"ח"ע זצ"ל בגדר של פקדונות בחשבון בנק לגבי דיני ירושה

בחידושי ר' שלמה היימן זצ"ל (סוף ח"א בכתבים ותשובות סי' ח') הובא ששאלו למרן הג"ר חיים עוזר זצ"ל בענין אלמנה שמת בעלה בלי בנים, והניח מעות בבנק, ולפי חוקי הערכאות האשה יורשת את בעלה, וגבתה המעות מהבנק לפי חוקיהם, והשאלה היתה אם מותר לה להשתמש במעות הללו.

מרן הגר"ח"ע זצ"ל צידד לומר, שהמעות בבנק הם הלואה ולא פקדון, וע"פ דין תורה הבנק חייב לשלם ליורשי הבעל (בנד"ד לאחיו) אם יתבעו מהם בדיננו, גם אחרי שפרעו להאשה, וא"כ האשה לא לקחה מעות של היורשים כלל, וביותר גם לפי דיניהם, אפילו אם האלמנה לא היתה לוקחת הכסף מהבנק, הבנק לא היה פורע ליורשי האב, וא"כ לא גרמה להם הפסד במה שלקחה הכסף. והוסיף עוד סברא, שהבעל הלוח הכסף לבנק על דעתם ומנהגם, ואם הבנק פורע לאשתו לאחר מיתתו, הוה כאילו שהלוה להם ע"ד כן. אבל יש לדון בזה, דאפשר לא מהני מה שמצווה לבנק שלא לשלם ליורשיו לאחר מיתתו, דלאחר מיתתו כבר מגיע החוב ליורשיו, וא"כ נאמר דמצוה לקיים דברי המת, אבל בזה יש תנאים מיוחדים, וסיים מרן הגר"ח"ע זצ"ל דמ"מ מסתבר לומר, כיון שהבנק לוח מהבעל לפי תקנותיהם, א"כ לא נתחייבו יותר, ואין להם לשלם ליורשים אפילו בדיננו וצ"ע.

הג"ר שלמה היימן זצ"ל כ' בתשובה לפסק הנ"ל, דזה פשיטא ל'י, שאם כבר קבלה המעות אינם גזל בידה, כיון שהבנק נתנם לה ואין להיורשים שייכות בהמון, וממילא אין כאן מצות השבת אבידה, כיון שהמעות הן שלה. אלא דיש לדון לגבי לכתחילה, שכשהבנק נותנים לה את הכסף, עדיף שתכוון לא לזכות לעצמה, רק לזכות בהם לטובת היורשים מדין תופס לבע"ח, וחייבת לעשות כן מדין השבת אבידה, אבל דחה סברא זו, משום שהבנק נותנים לה המעות ע"פ חוקותיהם, וא"כ מותר לה לקבלם לכתחילה.

אבל בשו"ת מנחת אשר (ח"א סוסי" ק"ט) תמה על פסק זה, וכתב שהדבר ברור שהכסף שהוציאה מהבנק הוא גזל ביד האשה, וכספים אלה של היורשים הם, דכל כסף המונח בחשבוננו של אדם שלו הם, ויורשיו יורשים כספים אלה, והמוציא כספו של אדם מחשבוננו, הרי הוא כפושט ידו לכיסו וגונב לו. בנוסף לכך יש גם לחייבה משום השבת אבידה, דלו יהא שכספים הללו הם הלואה, אבל כמו שיש חיוב השבת אבידה באבידה שהיא בעין, כמו"כ יש חיוב השבה בגביית חוב. אמנם יש לציין, שכל דבריו הם רק משום דס"ל שכסף הנמצא בבנק מוגדרים כפקדון, וממילא ס"ל שהכסף של הנפטר מופקדים בבנק, והם שלו, אבל הרבה פוסקים חולקים ע"ז כמו שיתבאר.

שיטת הגינת ורדים שמעות בבנק הם הלואה ולא פקדון

בגינת ורדים (אה"ע כלל ד' סי' י"ט) נשאל בענין אשה שנפטרה, ונשארו מעות שלה בבנק, האם בעלה יורש אותם, דקיי"ל שאין הבעל יורש את אשתו בראוי, ונידון התשובה שם הוא גם לגבי בכור, וכלשונו שם דסוגיין דעלמא להשוות ירושת הבעל בנכסי אשתו כדין ירושת הבכור בפי שנים, רק לפעמים יש חילוק בין ירושת הבעל לירושת הבכור, והוא שאם ב"ד שבעיר אחת מחשיבים פקדונות שבבנק כמוחזק, וב"ד שבעיר אחרת מחזיקים אותם כראוי, אז הולכים אחרי מנהג מקום הנישואין, שעל מנת כן כותבים את המקום בכתובה.

להלכה הגינת ורדים ס"ל דמעות המופקדים בבנק הם מלוה, ואע"פ שהם בטוחים מאוד, מ"מ אינם אלא הלואה של בעל המעות, שהרי הבנק משתמשים בכסף כרצונם, ואע"פ שאם בעל המעות יתבע את כספו יחזירוהו מיד כמו בפקדון, מ"מ כיון שחז"ל לא חילקו בין ראוי לראוי, ואמרו שגם מלוה בשטר, ומסתמא אפילו בשטר בטוח מאוד – מוגדר כראוי, ה"ה במלוה בטוח מאוד בבנקים. ואמנם כשיש משכון הוי הכספים מצוי, ובכור יורש פי שנים בהם, אין זה משום שאז הכסף יותר בטוח, אלא משום שאז קונה את המשכון כנגד מעותיו, ולכן הוי מוחזק ולא ראוי.

והוסיף הגו"ר, דלכאורה עדיין י"ל שהמעות הינם מצוי, משום שהלקוח הוא שותף עם הבנק ומעות של שותפות שהשאיר המוריש, נחשבים כמוחזק כמבואר ברמ"א (חוי"מ סי' רע"ח ס"ז), והבכור של השותף שנפטר יורש בהם פי שנים, אע"פ שהם ביד השותף השני שאינו המוריש, וא"כ גם מעות שלו בבנק יהיו כן. אבל הגו"ר חילק בין הנידונים, וכתב שדווקא בשותפות ובעיסקא חשיבי מוחזק, משום דאכתי אגיד בהו בעל המעות להפסד ולרווח, והמעות עדיין לא יצאו מרשותו לגמרי, משא"כ בבנק יצא מרשותו של בעל המעות לגמרי, ולא שייך בהו כלל, והריוח שמקבל אינו אלא שכר המתנת הלואתו שממתין עליהם, וא"כ היא כדין הלואה לגמרי עכתו"ד הגינת ורדים, ולפי דבריו אין הבכור מקבל פי שנים מכסף המופקד בבנק.

כשיטת הגינת ורדים שהמעות בבנק הם ראוי, נפסק גם בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ל"א) ובשו"ת חיים שאל (ח"א סי' ע"ד אות ח') להרב החיד"א ז"ל, אמנם אם הכסף מבוטח ע"י הממשלה, פסק בערוה"ש (חוי"מ סי' רע"ח ס"ג) שדינו כמוחזק.

מחלוקת הפוסקים לענין עיסקא שחצי מלוה וחצי פקדון

הפתחי תשובה (חוי"מ סי' רע"ח סק"ד) כ' שנחלקו הפוסקים האם הבכור נוטל פי שנים בעיסקא, שהרי מחציתה מלוה ומחציתה פקדון, והביא ג' שיטות בדבר: א. שיטת שו"ת פני יהושע (ח"ב סי' ק"ד), והרב החיד"א ז"ל בשו"ת חיים שאל (ח"א סי' ע"ד ענף ח') היא, שהבכור נוטל פי שנים בחלק הפקדון בלבד, דרק מחצית זו נחשבת כמוחזק ולא כראוי, ואילו המחצית השניה מלוה היא, ונחשבת כראוי. ב. שיטת שו"ת מהר"ם שיק (חוי"מ סי' קמ"ה), וערך לחם (חוי"מ סי' רע"ח סק"ז), ושו"ת גינת ורדים הנ"ל, ושו"ת שבות יעקב (ח"א סי' קמ"ב), שהבכור נוטל פי שנים בכל סכום העיסקא, גם ממחצית המלוה, כיון שאחד מתנאי העיסקא הוא שהמתעסק אינו יכול להוציא אפילו המחצית מלוה אלא לעיסקא. הרי שמעות אלו אינן כהלואה רגילה שניתנה להוצאה, שאפילו חלק ההלוואה משועבד לעיסקא. ג. שיטה שו"ת דברי ריבות

(סי' ע"ח), ונתיבות (סי' רע"ח סק"ד) שאין הבכור נוטל פי שנים אפילו מהמחצית שהוא בפקדון, משום שהמתעסק מוציא מעות אלו, ומשלם אחרים תחתיהן, וממילא אין זה פקדון אלא מלוה.

שיטת פוסקי זמננו שכסף המופקד בבנק מוגדרים כמוחזק

למעשה פוסקי זמננו כבר דנו בשאלה זו, ובשו"ת משנה הלכות (ח"י"ב סי' תל"ה) כתב שכל הכסף שנחשב לפקדון בבנק, גם בחשבונות בנק בחו"ל שאין שם היתר עיסקא, נחשב למוחזק ולא לראוי, ואע"ג שהבנק אינו מחזיר את אותם המעות שהמפקיד נתן להם אלא מעות אחרים, מ"מ לעולם יש לו מעות בבנק כפקדון, ואסור להם להוציאם, רק באופן שבכל עת שיבואו הבעלים ויבקשו מיד חייבים להחזירם, וכמו כן יש להם כנגד כסף זה מעות שמונחים בבנק המרכזי, והו"ל הכסף מונח בלי שום חוסר גוביינא, אלא צריך לבקש הפקדון ויחזירהו לו או לשלוחו.

שיטת פוסקי זמננו שכסף המופקד בבנק מוגדרים כראוי

אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' רט"ו) כתב, וז"ל לפ"ז באמת פה בא"י שההיתר לקחת הרווחים מהבנקים נבנה על יסוד ההיתר של היתר עיסקא, שהיא מחצה מלוה ומחצה פקדון, א"כ בחצי הסכום שמכח הפקדון איכא דין בכור דפי שנים, ומ"מ עדיין לבי מהסס, כיון דהלב יודע דעיסקאות של כהיום ע"פ המבואר בפוסקים (יו"ד סימן קע"ז), גם חצי הפקדון אינו עומד להחזירו בעין, והוא מוציאו ומחליפו כאוות נפשו, ולא נקראו הני כספים מעין דשביק להו אבוהון..... אם בזה גם פקדון הוי ראוי..... וקשה להוציא ממון מירשים גם בא"י עכ"ל.

גם הפתחי חושן (ירושה פ"ב סל"ו) נקט בפשיטות, שבכל מקרה הכסף בבנק נחשב לראוי ולא למוחזק, גם בא"י שיש היתר עיסקא, ואפילו לדעת הפוסקים דבעיסקא הבכור נוטל פי שנים בחלק הפקדון, או בכולו פקדון, בבנק שאני כיון שעיקר ההתעסקות היא ע"ד כן להלוות לאחרים, ולא ע"ד להחזיקם בעין, ולא עדיף ממלוה שלו ביד אחרים. ולכאורה יוצא מדבריו, שכל תכניות חסכון וקופות גמל למיניהם, וקרנות פנסיה, הכל יחשב ראוי ולא מוחזק מחמת סברא זו, שניתנה ע"ד להלוותם לאחרים, ולא עדיף משאר מלוה, וכן פסק האג"מ (אהע"ז ח"א סי' ק"ד).

שיטת מרן הגריש"א זצ"ל לחלק בין בנק בא"י שיש היתר עיסקא ובין בנק בחו"ל

מרן הגריש"א זצ"ל (הערות בערכין י"ח). אמר שמבואר בפוסקים, דכסף הנמצא בבנק של נכרים, שאין שם עיסקא, הרי זה ראוי, ואין הבכור נוטל פי שנים, אבל אם זה בבנק של ישראל עם היתר עיסקא, כיון דפלגא מלוה ופלגא פקדון, הרי נוטל פי שנים בפלגא פקדון, ואינו נוטל פי שנים בפלגא מלוה, ויש שכתבו דגם בפלגא מלוה נוטל פי שנים כיון דאין רשאי לבזבז מלוה לדברים אחרים, אבל הכרעת האחרונים היא דרק הפלגא פקדון נחשב מוחזק (וע"ע בשו"ת ישא יוסף ח"ו על חו"מ סי' נ"ה, שג"כ הביא כל הפסק הנ"ל בשם מרן הגריש"א זצ"ל, אמנם עי' שו"ת וישמע משה ח"ב עמוד ש"ל וצע"ק).

שיטת התשובות והנהגות דיש לחלק בין פקדון ב"עובר ושב" לפקדונות אחרות

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תתנ"ב) כ' שאם הכסף מופקד בבנק בחשבון "עובר ושב", ומונח שם עבורו לכשירצה שיוכל להוציאו, דינו כפקדון, והבכור נוטל פי שנים ממנו, והוא יותר חזק ממלוה שלא נחשב שמונח שם עבורו, ולכן נקרא ראוי, אע"פ שהגיע זמנו, משום שבמלוה הוא יצא מרשותו, משא"כ בחשבון "עובר ושב" שהזכויות שלו ומצוי בידו תמיד, אבל אם ההפקדה לבנק היתה באיזה תכנית שאיננו יכול לפדותו תמיד, דינו כראוי.

דירות וקרקעות הרשומים גם על שם אשתו רק לצורך מיסים וכדומה

מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א שמע ממרן הגריש"א זצ"ל (חשוקי חמד ב"ב קכ"ו. עמוד תפ"א), שאדם שהוריש לבניו נכסי דלא נידי הרשומים בטאבו על שמו ועל שם אשתו, אם כוונת המוריש היתה

שחצי מנכסיו יהיו שלו וחצי השני של אשתו, בזה אין הבכור נוטל פי שנים בחצי של אשתו, אבל אם כוונת המוריש היתה להבריח מבעלי חוב, או למעט במיסים, או כל מטרה אחרת, ולא נתכוין שחצי הנכסים יהיו של אשתו, בכה"ג נוטל הבכור פי שנים, למרות שאי אפשר למכור את הנכסים ללא הסכמתה, והוא הדין כשיש בכספת של הבנק פקדונות כמו כסף וזהב, ומשלמים עבורם דמי שמירה, ואי אפשר להכנס שם אלא ברשות הבנק ובנוכחותם, בכל זאת הרי זה פיקדון, והוא בבחינת מוחזק, והבכור נוטל בהם פי שנים, וכן הדין בניירות ערך שאפשר למכרם בעל עת ובכל רגע, הרי הם בבחינת מוחזק.